

סמיכה על דעת יחיד בשעת הדחק
(לכירור מחלוקת הראי"ה והחזון איש)

מבוא

שאלת הסמיכה על דעת יחיד בשעת הדחק, הנוגעת לאורח הוראת ההלכה בכל מקצועות התורה, תופסת מקום נכבד גם בדיון בשאלת השמיטה בזמן הזה. המצדדים בהיתר מכירת הקרקעות לנכרי, ובתוכם מי שההיתר נקרא על שמו (אף שכידוע לא הוא חידשו) - מרן הראי"ה זצ"ל - מסתמכים, בין השאר, על הסברה, שהואיל ולדעת הרז"ה (בתשובה המצוטטת בס' התרומות, שער מ"ה אות ד') והראב"ד (בהשגות על הרי"ף, גיטין יט.) אין השמיטה נוהגת כלל בזה"ז, אף לא מדרבנן, והואיל והשמטת הקרקעות יש בה משום הפסד מרובה ודחק כלכלי ליישוב היהודי בארץ - הרי הדין נותן לסמוך בשעה"ד על דעת היחיד, ולהתיר את עבודת האדמה בשביעית, אפילו נחשוש, מטעם זה או אחר, שהמכירה לנכרי אינה מועלת. הראי"ה זצ"ל מקדיש לסברה זו את פרק י' של המבוא ל'שבת הארץ'.

בעל 'חזון איש' זצ"ל, שהתנגד כידוע להיתר המכירה, הגיב על סברה זו בפסקה בתוך סימן "בהנהגת איסור והיתר", בחזו"א זרעים שביעית, סי' כ"ג,

ובחזו"א יו"ד, סי' ק"נ. החזון איש יוצא כנגד הדעה שאפשר לסמוך בשעה"ד על יחיד כנגד רבים במחלוקת הפוסקים.

במאמר זה נציע בע"ה את מקורות המחלוקת, ונראה כי הראי"ה הולך בדרך הסלולה, המקובלת בפוסקים, והנתמכת ע"י המקורות, ואילו שיטת החזו"א היא שיטה מחודשת, שלא כדברי רוב הפוסקים, ומוקשית מן המקורות.

עוד נצביע בע"ה על נקודה יסודית בכללי ההלכה, שהראי"ה והחזו"א מסכימים בה, ורומזים אליה כל אחד לפי דרכו.

א. "כדאי הוא ר"א לסמוך עליו בשעת הדחק"

שנינו בנדה ז': "איזוהי זקינה, כל שעברו עליה ג' עונות סמוך לזקנתה, ר' אליעזר אומר כל אשה שעברו עליה ג' עונות דיה שעתה". כלומר: ת"ק ור"א נחלקו בסתם אשה שעברו עליה ג' עונות מבלי לראות, האם מטמאה למפרע מעת לעת ומפקידה לפקידה (ע"ש דף כ.). או דיה שעתה.

ובגמ' ט: "ת"ר מעשה ועשה רבי כר"א, לאחר שנזכר אמר כדי הוא ר"א לסמוך עליו בשעת הדחק. מאי לאחר שנזכר, אילימא לאחר שנזכר דאין הלכה כר"א אלא כרבנן, בשעה"ד היכי עביד כוותיה, אלא דלא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, ומאי לאחר שנזכר, לאחר שנזכר דלאו יחיד פליג עליה אלא רבים פליגי עליה, אמר כדי הוא ר"א לסמוך עליו בשעה"ד".

והדברים מובאים גם בדף ו., ופירש"י שם "מעשה ועשה רבי כר"א - באשה ילדה שעברו עליה ג' עונות... לאחר שנזכר - שלא יפה עשה. בשעת הדחק - שני בצורת היו ולא רצה להפסיד טהרות. אלא רבים פליגי עליה - ובטלין דברי היחיד, והתחיל להתחרט, ואמר כדי הוא וכו'".

עולה מן הגמ', שלרבי עצמו לא היתה דעה משלו במחלוקת, כי אילו היה רבי סובר מדעתו כר"א - לא היה צריך לחוש לדעת רבנן הקודמים, שהרי פעמים רבות חולקים תנאים על קודמיהם, ואפילו אמורא רשאי לפסוק כדעת יחיד מן התנאים. וגם אם איתמר הלכתא ע"י ב"ד הגדול - רשאי ב"ד שלאחריו לבטל דבריו (במילי דאורייתא, או בפירוש גזירה קדומה), ע' רמב"ם הל' ממרים ב,א ובכס"מ שם. אלא רבי הורה הלכה שהיתה זכורה לו ומקובלת בידו, ואחר כך נזכר שהיא דעת ר"א, וחכמים חולקים עליו, ולפי כללי ההלכה היה צריך להורות כחכמים, אך הואיל והיתה שעה"ד - אמר: כדי הוא ר"א לסמוך עליו בשעה"ד. וכך כתב החזו"א (שם אות ד', ד"ה ודבריו) "אע"ג דהרכה פעמים חולק רבי על רבותיו ועל אביו, אלא דבמקום שסומך על קבלתו מקרי איתמר הלכתא".

ונשאל הרשב"א בשו"ת, ח"א סי' רנ"ג, על דברים שהם במחלוקת הפוסקים, זה אוסר וזה מתיר, האם אפשר לומר כדאי הוא פלוני המיקל לסמוך עליו, או שכאשר הרי"ף והרמב"ם מסכימים לדעה אחת אין לסמוך על פוסק אחר להקל. והשיב הרשב"א "תחילת כל דבר אומר שאין אומרים כדאי הוא פלוני לסמוך עליו בזמן שיש גדול ממנו בחכמה ובמנין, דהלכה פסוקה היא דהולכין אחר הגדול בחכמה ובמנין (ע' ע"ז ז. - המעתיק), ואפילו בשעת הדחק אין סומכין על הקטן בחכמה ובמנין וכן במקום מחלוקת יחיד ורבים אא"כ שעת הדחק שיש בו הפסד מרובה או כיוצא בזה, וכמ"ש בפ"ק דנידה ועשה רבי כר' אלעזר, לאחר שנזכר אמר כדאי הוא ר"א לסמוך עליו בשעה"ד, ואקשינן מאי לאחר שנזכר, אילימא לאחר שנזכר דאין הלכה כר"א אלא כרבנן בשעה"ד היכי עביד כוותיה, אלא דלא איתמר לא הלכתא כמר ולא הלכתא כמר, ומאי לאחר שנזכר דלאו יחיד פליג עליה אלא רבים פליגי עליה אמר כדאי הוא ר"א לסמוך עליו בשעה"ד, ואמרינן התם מאי שעה"ד איכא דאמרי שעת בצורת הואי איכא דאמרי אפיש עובדא וחשו רבנן לפסידא דטהרות (דבר זה נאמר לעיל בסוגיא, ואע"פ שיש בזה בעיה

מסוימת, ע' תוס' ו: ד"ה בשעת, מכל מקום ראינו שגם רש"י הכין כך את שעה"ד דרבי - המעתיק). עכ"ל הרשב"א הנצרך לעניננו.

הרי שהרשב"א מתיר, על סמך הגמ' בנידה, לסמוך על פוסק יחיד כנגד רבים, או על קטן כנגד גדול ממנו, במקום דחק של הפסד מרובה. תשובת הרשב"א הובאה בקיצור בדרכי משה י"ד רמ"ו אות ט', ופסקה הרמ"א בהגהה לשו"ע חו"מ כה, ב וז"ל "ואם הוא כהוראת איסור והיתר, והוא דבר איסור דאורייתא - ילך לחומרא, ואי דבר דרבנן - ילך אחר המיקל, ודוקא אם שני החולקין הן שוין, אבל אין סומכין על דברי קטן נגד דברי גדול ממנו בחכמה ובמנין אפילו בשעה"ד אא"כ היה גם כן הפסד מרובה, וכן אם היה יחיד נגד רבים הולכים אחר רבים בכל מקום" (ומצוין שם: רשב"א סי' ר"ג, וצ"ל: רנ"ג). וכתב הגר"א בביאורו (ס"ק י"ט) "אפילו בשעה"ד - עיקר זה הענין צ"ל אחר (כצ"ל) יחיד ורבים וממנו נלמד גם לגדול בחכמה ובמנין ואיתא בפ"ק דנידה ט: וכו'. והדברים ברורים, כמבואר בתשובת הרשב"א ובד"מ שם.

הב"ח והש"ך, בהנהגות הוראת או"ה שצירפו לחיבוריהם (הב"ח בסוף קונטרס אחרון ליו"ד, והש"ך בסוף סי' רמ"ב שם), הניחו את דברי הרמ"א ליסוד דבריהם, ופלפלו בהם בנקודות מסוימות, ע"ש, וכולם מודים שסומכים על יחיד במקום רבים בשעה"ד שיש בה הפסד מרובה.

והנה, הגמ' אומרת שהסמיכה על יחיד במקום רבים בשעה"ד אפשרית רק היכא דלא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, אך לא כאשר איתמר הלכתא כרבנן. ובפשטות "איתמר הלכתא" היינו שהיתה הכרעה במחלוקת, או באותו דור עצמו, שהתכנסו החכמים והכריעו את ההלכה ע"י עמידה למנין, או בדור מאוחר יותר, שחכמי הדור הסכימה דעתם לדעה פלונית; ו"לא איתמר הלכתא" היינו שלא נתכנסו מעולם להכריע בדבר, אלא רק ידוע שדעה פלונית היא דעת יחיד ואלמונית דעת רבים, והכלל הנוהג להלכה הוא - גם במחלוקת שלא הוכרעה פנים אל פנים - "יחיד ורבים הלכה כרבים".

ובמחלוקות הפוסקים המצב הוא לכאורה של "לא איתמר הלכתא", שהרי גדולי הראשונים חיו בארצות שונות ובזמנים שונים, ולא יכלו לשבת יחדיו להכריע במחלוקותיהם. ועל כן שפיר כתב הרשב"א, ובעקבותיו הרמ"א, שיש לסמוך על דעת יחיד מן הראשונים בשעת הדחק.

ב. מחלוקת הפוסקים האם "כדאי הוא" וכו' נאמר גם בדאורייתא תירוץ הראי"ה לקושית הש"ך

והנה, הפוסקים נחלקו האם הכלל של "כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעה"ד" אמור גם לגבי מחלוקות בדאורייתא, או שרק בדרבנן נאמר. הב"ח כתב בקונטרסו בהנהגת או"ה (ד"ה עוד), שהדברים אמורים גם בדאורייתא. והשיגו הש"ך בקונטרסו (ד"ה עוד נראה), וז"ל "ותימה והרי הא דיחיד ורבים הלכה כרבים דאורייתא הוא, וכמ"ש לעיל (הש"ך הוכיח כן מתנורו של עכנאי, ב"מ נט: , שפסקו כרבנן נגד ר"א משום "שכבר כתבת בהר סיני בתורה אחרי רבים להטות" - המעתיק), והיאך אפשר לעקור דבר תורה בהפסד מרובה... ועוד קשה דהיאך אפשר דהרשב"א בא לומר דאפילו באיסור דאורייתא דינא הכי, והלא ממקום שלמד כן מהך דפ"ק דנידה דאמר רבי כדאי הוא ר"א לסמוך עליו בשעה"ד אינו אלא דרבנן, דגזירת מעת לעת אינו אלא מדרבנן, והרי אמרינן בעירוובין מו. א"ל רב פפא לרבא וכדרבנן לא שני לך בין יחיד ורבים וכו' עד אלא רבים פליגי עליה אמר כדאי הוא ר"א לסמוך עליו בשעה"ד. לכך נראה דהכי קאמר הרשב"א, הלכה פסוקה היא שאין סומכין על הקטן כנגד הגדול ולא ביחיד נגד רבים א"כ שיש הפסד מרובה משכחת לה דסומכין עליהן וכמ"ש פ"ק דנידה וכו', והיינו כהך דנידה דהוא איסור דרבנן, וטעמא דהם אמרו והם אמרו לסמוך על היחיד בהפסד מרובה".

כהב"ח גם הט"ז, ביו"ד סי' רצ"ג ס"ק ד', לענין איסור חדש דאורייתא, סומך על דעת תנאים אחת במצב של שעת הדחק, ומנמק זאת עפ"י הגמ' בנידה. והשיג עליו הש"ך בנקה"כ, שהסמיכה על היחיד בשעה"ד נאמרה רק בדרבנן. והנה, מה שכתב הש"ך שהגמ' בנידה מדברת על דין דרבנן¹ - אמנם כן הוא, אך זו עדיין אינה ראייה שהכלל "כדאי הוא ר' פלוני" וכו' אמור רק לגבי דינים דרבנן, שכן הגמ' אינה מדגישה "כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעה"ד בשל דבריהם", וכיו"ב, ואולי ה"ה בדאורייתא. כך טוען הראי"ה במבוא ל'שבת הארץ' פ"י (ובאשר לגמ' בעירוכין שמביא הש"ך - גם ממנה אין ראייה, כפי שיכתאר אי"ה להלן פסקה ד). אולם קושית הש"ך היאך יידחה דין אחרי רבים להטות משום הפסד ממון - לכאורה קושיה חזקה היא. ומתרץ הראי"ה שם, שכל ההליכה אחרי הרוב במחלוקת הפוסקים מדרבנן היא, שכן בכללים שבסוף ס' 'גט פשוט' למהר"ם בן חביב, כלל א', כתב שרק במחלוקת פנים אל פנים, כאשר כל אחד מהצדדים שומע את דברי חבירו, יש חיוב ללכת אחר הרוב מן התורה (וכך היה בתנורו של עכנאי), אבל במחלוקת שלא נידונה פנים אל פנים - אין ההליכה אחר הרוב מן התורה. והוכיח את דבריו מתשובת הרשב"א (ח"ב סי' ק"ד), הובאה בכ"י חו"מ סי' י"ג. ואם כן, במחלוקת הפוסקים, גם כשהנידון הוא בדאורייתא - ההליכה אחר הרוב היא מדרבנן והם אמרו שבשעה"ד אפשר לסמוך על היחיד. [והראי"ה מוכיח מהמשך דברי הש"ך, שאף הוא מודה בעיקרון של ה'גט פשוט', ע"ש].

ולפי זה יש להבין יותר לעומק את חילוק הגמ' בנידה בין "איתמר הלכתא", שאין סומכין על היחיד אפילו בשעה"ד, ל"לא איתמר הלכתא", שסומכין. החילוק הוא שב"איתמר הלכתא" ישבו חכמי הדור ביחד והכריעו את ההלכה, ואז ההכרעה מחייבת מדאורייתא (מדין אחרי רבים להטות, או אם ההכרעה היתה בהסכמת

1. וכן גם שאר חסוגיות שנאמר בהן "כדי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעה"ד". גם בברכות ט. ע"ש, יש לכל חיותר איסור דרבנן לקרוא ק"ש אחרי זמנת.

חכמי הדור הבא - מדין אין לך אלא שופט שבימך), ואין איפוא מקום לסמוך על היחיד אפילו בשעת הדחק. ואפילו אם הנידון הוא במילי דרבנן - לא רצו חכמים להקל בזה. אך ב"לא איתמר הלכתא" - לא היתה הכרעה מחייבת מדאורייתא, ולכן הקלו חכמים לסמוך על היחיד בשעת הדחק.

ג. מחלוקת חכמים אינה יוצרת ספיקא דאורייתא

אך לכאורה אין בתירוצו של הראי"ה כדי להעלות ארוכה לבעית הסמיכה על יחיד בשעה"ד בדאורייתא, שכן גם אם אין ההליכה אחר הרוב במקרה כזה מן התורה, מ"מ לא יהא הדבר אלא ספק - האם הרוב צודק או המיעוט - וספיקא דאורייתא לחומרא, ולדעת הרשב"א ורוב הראשונים היינו מדאורייתא, ואם כן היאך אפשר להקל בשעה"ד?

והנה, לשון הראי"ה לעיל שם, בקשר לגמ' בכרכות כב. "נהוג עלמא כהני תלת סבי וכו' כר' יאשיה בכלאים": "וצריך לומר שמה שלא מיחו חכמים בדבר היינו משום שהיה שעת הדחק וצורך ציבור, וכיון שיש לציבור על מי לסמוך לא ראו למחות בדבר". ונראה שהרב רומז כאן ליסוד גדול, והוא, שמחלוקת חכמים בהלכה אינה יוצרת מצב של ספיקא דאורייתא, ואינה דומה לספק במציאות, או לספק שמסתפק חכם אחד בדין, כי כאן כל חכם מורה בתורת ודאי, ומן התורה הרשות נתונה לשאול חכם אחד ולסמוך עליו, אלא שחכמים אמרו שבמקום ששנים נחלקו זה אוסר וזה מתיר - בשל תורה הלך אחר המחמיר וכשל סופרים אחר המיקל (ע"ז ז.), והטעם הוא כדי שלא יבוא אדם לחפש קולות מתוך קלות ראש, בבחינת "ומקלו יגיד לו" (ע' פסחים נב:). ובאמת אם המורה הוא מרא דאתרא - אפשר לסמוך עליו גם לקולא בדאורייתא, ובזה לא אמרו חכמים לילך אחר המחמיר, כמו שאמרו: "כמקומו של ר' אליעזר היו כורתים עצים" וכו' (שבת

קל). ועפ"י יובן גם מה שלת"ק (בע"ז שם) אף בדרכנן הלך אחר המחמיר, אע"פ שמן הסתם אינו חולק על הכלל ספיקא דרבנן לקולא, אלא שלדעתו אף בדרכנן יש ענין לחנך נגד חיפוש הדעות המקילות. ולדעת התנא השני, שהלכה כמותו, די אם מחמירים בדאורייתא, אבל בדרכנן לא הקפידו. ולדברי הכל בשעת הדחק - העמידו את הדברים על עיקר הדין, שכל אדם, ולא דוקא בני מקומו של החכם, יכולים לסמוך על דעת החכם המיקל.

וכך יש להבין את ל' הרשב"א, שכתב בתשובה הנ"ל (סי' רנ"ג) "היו שניהם שווים ולא נודע מי גדול משניהם, בשל תורה הולכין אחר המחמיר דהו"ל כספיקא דאורייתא... ומי שסומך על המיקל בשל תורה עובר, וזה מאותן שנאמר עליהן ומקלו יגיד לו", כלומר: עשו דבר זה כספיקא דאורייתא, נתנו לו דין של ספיקא דאורייתא, כדי שלא יחפשו את המיקל, שהרי אילו ספיקא דאורייתא ממש הוא - אף לבני מקומו של חכם יהיה אסור. והרשב"א אמנם מביא שם בהמשך את ההיתר לסמוך על מרא דאתרא אפילו לקולא בדאורייתא.

אף החזו"א רומז ליסוד הזה, בדבריו (שם, אות א') אודות הגמ' בעירובין ו: "אי כב"ש כקוליהון וכחומריהון אי כב"ה כקוליהון וכחומריהון", וז"ל "ואילו היה הדבר ספק היה ראוי להחמיר בשניהם, בין לענין טריפות ובין לענין טומאה, אבל כיון שיש כאן מחלוקת חכמים ראוי להלוך אחר אחד מהן בין לקולא בין לחומרא". כלומר: מחלוקת בין חכמים אין לה גדר של ספק דאורייתא, ומעיקר הדין אפשר ללכת אחר דעה אחת, ובמקום שיש בהחמרה כשתי דעות משום סתירה, כמו בשדרה וגלגולת, לא רצו חכמים להחמיר אפילו מדרכנן, ואמרו שראוי ללכת אחר אחת משתי הדעות.

ובעזרת יסוד זה תיושב קושיה גדולה שמקשה הג"ט פשוט' (בכלליו הנ"ל) על שיטת הרשב"א, וזוהי: אם מן התורה אין הולכין אחר הרוב אלא כשישבו ודנו פנים אל פנים - איך קבעו חכמים שהלכה כרבים נגד יחיד בין לחומרא ובין לקולא ואפילו בדאורייתא, והלא מדאורייתא אין כאן רוב, אלא הדבר נחשב כספק

שקול, ואם כן איך אפשר ללכת אחר הרבים המקילים? אך לפי האמור הדברים מיושבים, כי מדאורייתא אפשר ללכת אחר אחת הדעות אף לקולא, ואין כאן ספיקא דאורייתא, וחכמים הם שחייבו ללכת במחלוקת שקולה אחר המחמיר, והם אמרו שביחיד ורבים הולכים אחר הרוב אף להקל.

וה'גט פשוט' עצמו נכנס לפרצה דחוקה מאוד בניסיון ליישב את שיטת הרשב"א, ע"ש בכללים הבאים, ואין כאן המקום להאריך בזה, ורצינו רק להעיר על היסוד הנ"ל, המיישב את קושייתו. ויסוד זה יש להוכיח בראיות נוספות, שאין כאן מקומן.

ד. תשובת הרשב"ש

והנה מחלוקת האחרונים הנ"ל, האם סומכים על היחיד בשעת הדחק רק בדרכנו, או גם בדאורייתא, נזכרת כבר בדברי ראשונים, שהאחרונים הנ"ל כנראה לא ראו.

כתב הרשב"ש בתשובותיו סי' תקי"ג: "ההקדמה הג' היא, שכל דבר שהיא שעת הדחק, והוא מדרכנו [נראה שנשמט: יש, או: אפשר] לסמוך על המיקל, ודבר זה מתברר ממה שאמרו בפ"ק דנידה במעשה ועשה רבי כר"א, לאחר שנזכר אמר כדאי הוא ר"א לסמוך עליו בשעת הדחק, ומקשו התם מאי לאחר שנזכר אילימא לאחר שנזכר דאין הלכה כר"א אלא כרבנו, בשעת הדחק היכי עבדינן כוותיה, ומתרצא אלא דלא איתמר הלכה לא כמר ולא כמר, ומאי לאחר שנזכר דלאו יחיד פליג עליה אלא רבים פליגי עליה אמר כדאי הוא ר"א לסמוך עליו בשעת הדחק. ויש שלמדו מכאן דכל היכא דליכא פסקא בהדיא בגמ' כחד מן תנאי, דבשעת הדחק אפשר לעשות כדברי יחיד, ולא שבקינן משום כללא דאית לן יחיד ורבים הלכה כרבים. ואא"מ הרשב"ץ ז"ל כתב בפסקי נידה שחיבר שאין

ללמוד מכאן אלא דבר שהוא מדרבנן, ואיכא למילף מינה שאם נחלקו הפוסקים בפסק אחד ואין ביד המורה הוראה להכריע - יש לעשות בשעת הדחק כאחד מהם ואפילו הוא יחיד אצל מרובים, כיון שדעתם שקולה לא (נ"א: ולא) נדחו דברי אותו יחיד, ואף בזה בדרבנן בלחוד עכ"ל. ומצאתי תשובה להר"ן ז"ל כדבריו (בלחוד הוא דרבנן ואמרינן) [נשצ"ל: דברבנן בלחוד הוא דאמרינן], אבל מצאתי תשובה להרשב"א ז"ל דנראה דאפילו בדאורייתא אמרינן הכי, שכן כתב דכל היכא דאיכא הפסד מרובה - אפילו יחיד במקום רבים ואפילו קטן בחכמה ובמנין לפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין, ואייתי ראייה מההיא דאמרינן כדאי הוא ר"א לסמוך עליו בשעת הדחק, ואמרינן נמי התם לעיל מינה מאי שעת הדחק איכא דאמרי שנת בצורת הוות, ואיכא דאמרי דאפיש עורא (?) וכו' וחיישי(נן) רבנן לפסידא דטהרות. נראה מדבריו ז"ל שלא חילק בין דאורייתא לדרבנן. מכל מקום, דלמעבד כדברי המיקל בשעה"ד (כרבנן) [צ"ל: כדרבנן] אפילו יחיד במקום רבים ואפילו קטן בחכמה ובמנין בפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין - אין חולק, ונתברר זה."

הרי שהרשב"ש למד מסתימת דברי הרשב"א - כלומר מזה שהרשב"א לא הדגיש שהסמיכה על היחיד היא דוקא בדרבנן - שאף בדאורייתא הדין כן לדעתו, ושלא כש"ך הנ"ל. והר"ן והרשב"ץ סוברים שהדבר אמור רק בדרבנן. ואין הכרח לומר שלדעתם בדאורייתא אי אפשר לסמוך על היחיד מעיקר הדין, אלא י"ל שמודים לסברת הגט פשוט' שבמחלוקת שלא נדונה פנים אל פנים אין חיוב מן התורה ללכת אחר הרוב, ומ"מ לדעתם חכמים החמירו שלא לסמוך על היחיד בדאורייתא אפילו בשעת הדחק, ובדרבנן הוא דהקלו, והכו דלא לוסיף עלה. ויש ללמוד כן מל' הרשב"ץ הנ"ל: "יש לעשות בשעה"ד כאחד מהם ואפילו הוא יחיד אצל המרובים, כיון שדעתם שקולה (ו)לא נדחו דברי אותו יחיד", כלומר: הואיל ולא נשאו ונתנו ביחד והכריעו את ההלכה - נשארו הדעות שקולות מעיקר הדין, ודעת היחיד לא נדחתה, ולכן אפשר לסמוך עליה בשעה"ד.

והנה, החיד"א ב'ברכי יוסף' (ח"מ סי' כ"ה אות ל"ד) תמה על הרשב"ש, במה שהבין כתשובת הרשב"א, וכתב: "דמפורש בעירובין מו. דהיא דמייתי הרשב"א מנידא ז' וכו' היינו דוקא בדרבנן, ע"ש ובפירש"י". אך דבריו אינם מובנים, שכן מהגמ' ומרש"י שם מוכח רק שמעשה דרבי היה כדרבנן, והגמ' מביאה ממנו ראייה שאף בדרבנן אלמלא שעה"ד הלכה כרבים המחמירים ולא כיחיד המקל, אך אין משם שום ראייה שבדאורייתא לא אמרינן כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעה"ד. ואף הש"ך, שהזכיר את הגמ' בעירובין, כנ"ל, למד ממנה רק שדין מעל"ע הוא מדרבנן (והדבר מפורש גם בנידה ז'). אך הש"ך רצה להראות שאמרו כן על מעשה דרבי עצמו).

ובפסקי נידה להרשב"ץ שלפנינו (שהם עיבוד של פסקיו שנעשה על ידי תלמידיו, ר' הלשון לקמן), נמצא כתוב: "יחיד ורבים שנחלקו ולא נפסק בתלמוד הלכה כאחד מהם, י"א שעושין כדברי יחיד בשעת הדחק, ולא נראה כן להרשב"ץ במה שהוא מחלוקת תנאים ואמוראים, אלא במחלוקת גאונים ופוסקים ובדרבנן". ונראה שטעמו הוא משום שבתנאים ואמוראים אין בידינו לדעת האם עמדו למנין והכריעו את המחלוקת, או לא, ואף בשלא פורש בתלמוד שהלכה כחכמים - מאן יימר לן שלא נחלקו החכמים והיחיד פנים אל פנים והוכרעה ההלכה, ורק רבי שהיה קרוב לדור המחלוקת, ידע דלא איתמר הלכתא. אבל לגבי הפוסקים, שהיו בזמנים ובמקומות שונים, יכולים גם אנו לומר בבירור דלא איתמר הלכתא, ולסמוך על היחיד בדרבנן. וזהו מה שכתב הרשב"ש: "ויש שלמדו מכאן דכל היכא דליכא פסקא בגמ' בהדיא כחד מן תנאי... ואא"מ הרשב"ץ ז"ל כתב... שאם נחלקו הפוסקים... כיון שדעתם שקולה לא נדחו דברי אותו יחיד", כלומר שלדעת הרשב"ץ רק בפוסקים אפשר לומר שלא נדחו דברי היחיד, כי לא הוכרעה ההלכה פנים אל פנים, אך בתנאים אין אנו יכולים לדעת אם הדעות עדיין "שקולות", או שההלכה כבר הוכרעה.

ה. הבנת החזון איש בסוגיה בניה

ראינו כי בדברי הרשב"א והרשב"ץ והרשב"ש מבואר, שבמחלוקת הפוסקים סומכים על יחיד במקום רבים בשעה"ד של הפסד מרובה, וכך פסקו הרמ"א, הב"ח הש"ך והט"ז.

והנה החזו"א (שם, אות ג-ד) יוצא לדון בדבר החדש, ולהכין באופן אחר את הגמ' בניה, וז"ל: "נראה דכל כללי שאמרו בגמ', כגון הלכתא כרב באיסורא, ר"מ ור"י הלכה כר"י, וכיו"ב, הוי כאיפסק הלכתא, וכמו כן ביחיד ורבים, ולא סמכין להקל אף בשעת הדחק, והא דאמר בסוגיין אילימא כו' דאין הלכה כר"א - היינו שרבותיו מסרוהו פלוגתתן סתמא דר"א יחידאה הוא, והוי כאמרו אין הלכה כר"א, והא דאמר דלא איתמר הלכתא - היינו שרבותיו נסתפקו בדבר ולא הכריעו. והוי האי לא איתמר הלכתא כהא דברכות כז. ("השתא דלא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד"), וכיון שכן יש לו לרבי רשות להקל כר"א, ומ"מ היה רבי נוטה למתפש לחומרא כיון שהמחמירין רובא והמיקל יחיד, אבל בשעה"ד הקל. ולפי זה אין להקל כיחיד אפילו בשעה"ד אלא היכי דאמר בגמ' דלא איתמר הלכתא... והנה במקום דנחלקו הפוסקים, אם רוב הפוסקים מסכימים לדעת אחת - אין סומכין על היחיד אף בשעה"ד, דזה מיקרי איתמר הלכתא".

תורף דבריו, שסתם מחלוקת יחיד ורבים נחשבת לאיתמר הלכתא כרבים, ורק במקומות מיוחדים שהיה נראה לחכמים לתת משקל לדעת היחיד כדעת הרבים, והיתה הוה אמינא לפסוק כיחיד, ולא הכריעו - אזי אפשר לסמוך על היחיד בשעה"ד.

והנה ברור, כי הבעיה הגדולה שהחזו"א צריך להתמודד עמה היא, שבתשובת הרשב"א מבואר כי מותר לסמוך על דעת פוסק יחיד נגד רבים, כגון נגד דעת הרי"ף והרמב"ם, בשעה"ד של הפסד מרובה, והרשב"א אינו מתנה זאת בכך

שיהיה לדעת הפוסק היחיד משקל רב, עד שכמעט ייראה לפסוק כמותו נגד הרבים. ואכן, החזו"א מתחבט בתשובת הרשב"א, ואינו מוצא דרך להסבירה אלא על ידי הגהה ותוספת של משפט שלם, כדלהלן.

אך לפני שניגש לתשובת הרשב"א, נראה שיש לכאורה הוכחות נגד הבנת החזו"א מסוגיות הגמ' עצמן.

אמנם, תחילה יש לומר, כי את עיקר הרעיון של החזו"א להבנת הגמ' מצאנו בדברי אחד מראשוני האחרונים, הלא הוא מהרד"ך, בתשובותיו בית ג' (דפו"ר דף סד). וז"ל "ואפילו במילי דרבנן היכא דאיתמר בהדיא הלכתא כהווא דמחמיר (ו) אין לנו לסמוך על דעת המיקל אפילו בשעה"ד, כדמשמע ממאי דאמרינן התם פ"ק דנידה עלה דההיא עובדא דרבי דעבד כר"א, דדוקא היכא דלא איתמר הלכתא כמאן דמחמיר בהדיא, אלא דרבים פליגי על המיקל, יש לנו לומר דאע"ג דרבים פליגי על המיקל כדי הוא לסמוך עליו בשעה"ד, אבל היכא דאיתמר הלכתא בהדיא לא. ומהאי טעמא אלמלא מסתפינא מחבריא אמינא, דדוקא באמוראים, שהיה כח בידיהם לפסוק כיחיד אע"ג דרבים פליגי עליה, אם סברתו נוטה כדברי היחיד, או מאן דגמיר וסביר וידע להכריע כדברי הפוסק היחיד מתוך הגמ' בראיות ברורות ונכוחות שהלכה כמותו בשעה"ד, אבל אנן יתמי דיתמי שאין כח בידינו לפסוק כיחיד פשיטא שאין לנו לומר כדי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעה"ד אפילו במילי דרבנן, אא"כ גמיר וסביר ויודע להכריע כדבריו בראיות ברורות ונכוחות, או שכבר נהגו כדברי היחיד". הרי זה כדברי החזו"א, ש"כדאי הוא ר' פלוני" אומרים רק כאשר יש נטיה וסמכות לפסוק כמותו. וכנראה שהחזו"א לא ראה את תשובת מהרד"ך, ומשום כך לא הביאה כסיוע לדבריו. ואף על פי שהרמ"א בדרכי משה, אה"ע קכ"ז אות ג', הזכיר תשובה זו (נדפס שם בטעות: בית ד', וצ"ל: ג') - איזכורה שם הוא בקיצור נמרץ, וא"א לעמוד על כוונתה (ז"ל הד"מ בשם הרד"ך: "ואפילו בדבר דרבנן אי אפסיקא הלכתא כאחד אין לסמוך על השני אפילו בשעה"ד, ועוד נראה דאין לומר כלל בזה"ז ראוי

לסמוך על זה בשעה"ד, ע"ש"). ומכל מקום, להלכה לא קיבל הרמ"א את דעת הרד"ך, שהרי בחו"מ כ"ה, ב' פסק שלמעשה אפשר להקל במחלוקת הפוסקים כקטן וכיחיד במקום הפסד מרובה, בניגוד לאמור בד"מ בשם הרד"ך "דאין לומר כלל בזמן הזה ראוי לסמוך על זה בשעה"ד".

ו. ראיות מהגמרא

על הכנת החזו"א בגמ' בניה יש להקשות:

א. עצם הפירוש בגמ' דחוק, כי אם "לא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר" הוא במשמעות של הגמ' בברכות כז. - למה היה צריך רבי לומר "כדי הוא ר"א לסמוך עליו בשעת הדחק", והלא גם בלי שעה"ד רשאים לנהוג כמותו, כי דעתו שקולה במקרה זה כדעת הרבים, וכמו שלענין תפילת מנחה (וכן בשבועות מח:) מותר לנהוג כדעת היחיד אף בלא שעה"ד. ומה שכתב החזו"א שרב "היה נוטה למיתפש לחומרא כיון שהמחמירין רובא" - מלשון רש"י ו: "אלא רבים פליגי עליה ובטלין דברי היחיד" - לא משמע כן. לעומת זאת, מצינו בסנהדרין ו. ולג. "לא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, וסוגיין דעלמא אליבא דחד מינייהו", ופירש"י: רוב הדיינים נראים להם דברי האחד. כלומר: שלא עמדו למנין והכריעו, אלא רוב הדיינים מורים ובאים כאחת הדעות, כלומר שסוברים כמותה, ולכן על הכל לעשות כדעה זו, ודיין העושה כדעה השניה - נקרא טועה בשיקול הדעת, וחייב לשלם מביתו. ועל דרך זו יש לפרש את "לא איתמר הלכתא" בסוגייתנו.

ב. החזו"א כותב: "דלא איתמר הלכתא היינו שרבותיו נסתפקו בדבר ולא הכריעו" (כי אם רבי מדעתו הסתפק - לא שייך לומר "לאחר שזכר... דלא איתמר הלכתא"), ובין רבותיו של רבי מונה החזו"א את "ר' אלעזר (ע'

עירובין נג). ור' שמעון (ע' שבת קמז:): ורשב"ג (אביו): "והנה כל זה אפשרי רק אם גורסים במש' בניה "ר' אליעזר אומר כל אשה" וכו', כי בין ר' אליעזר לרבי היו יותר משני דורות (וכך אמנם מצטט הרד"ך: ר' אליעזר). אבל בסוגיה המקבילה בעירובין מו. הגירסה לפנינו בגמ' ר' אלעזר, וכ"ה בירושלמי נידה במש' ובגמ', וכן בתשובת הרשב"א מצוטט "ר' אלעזר". וכתבו ה'מלאכת שלמה' על המש' בניה, והגרי"ב בהגהותיו על גליון הגמ' שם ז: , וה'ערוך לנר' שם, שהגירסה הנכונה היא ר' אלעזר, ע"ש ראיותיהם (וה'ערוך לנר' לא ראה את דברי קודמיו הנ"ל, ע"ש). ולפי זה אין מקום כלל להכנת החזו"א בגמ', כי הדור שאחרי ר' אלעזר הוא דורו של רבי עצמו, כנ"ל, ואם כן דאיתמר הלכתא או דלא איתמר הלכתא על כרחך מתייחס לדור המחלוקת, דהיינו לדורם של ר' אלעזר וחכמים, וכדור המחלוקת אי אפשר שיהיה "לא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר" במובן שמציע החזו"א, שהרי הרוב חלקו על ר"א, ורק בדור יותר מאוחר אפשר שישקלו שאולי יש לפסוק כר"א (וכ"כ החזו"א בפירוש [אות ד'] "במקום דלא איתמר הלכתא מפני דמסתבר טעמיה דיחיד או של קטן אצל חכמי הדור הבא". אך לפי הגירסה ר' אלעזר אין דור נוסף עד רבי). ולעומת זאת בדרך שהצענו ש"לא איתמר הלכתא" היינו שלא עמדו למנין - הדברים ברורים, שכן זה מתייחס בעיקר לדור המחלוקת עצמה.

ג. עוד יש להביא ראיה חזקה, ואולי ניצחת, מהסוגיה בעירובין מו. וזוהי: כמשנה שם (מה). מובאת מחלוקת ריב"נ וחכמים בעניני עירוב תחומין, וריב"ל פסק בגמ' כריב"נ המיקל. ועוד אמר ריב"ל "הלכה כדברי המיקל בעירוב". מקשה הגמ': אם כן למה הוצרך ריב"ל לפסוק בפירוש כריב"נ? ומתרצת, שהיינו חושבים שהלכה כדברי המיקל בעירוב היינו ביחיד נגד יחיד ולא ביחיד נגד רבים. ממשיכה הגמ' "א"ל רבא לאביי: מכדי עירובין דרבנן מה לי יחיד במקום יחיד ומה לי יחיד במקום רבים? א"ל רב פפא לרבא:

ובדרכנן לא שני לן בין יחיד במקום יחיד ליחיד במקום רבים, והתנן ר"א אומר כל אשה שעברו עליה וכו' מעשה שעשה רבי כר"א לאחר שנזכר אמר כדי הוא ר"א לסמוך עליו בשעה"ד, מאי לאחר שנזכר אילימא לאחר שנזכר דאין הלכה כר"א אלא כרבנן בש"י היכי עביד כוותיה, אלא דלא איתמר הלכתא לא כר"א ולא כרבנן, לאחר שנזכר דלאו יחיד פליג עליה אלא רבים פליגי עליה אמר כדי הוא ר"א לסמוך עליו בשעה"ד."

והנה, לפי הבנת החזו"א ש"אין הלכה כר"א אלא כרבנן" הוא בעצם הכלל הרגיל של יחיד ורבים הלכה כרבים - אין הסוגיה מובנת, שהרי אם רבא רצה לומר שבדרכנן לעולם הולכים אחר המיקל, אף ביחיד נגד רבים, א"כ מה מקשה הגמ' "מאי לאחר שנזכר אילימא לאחר שנזכר דאין הלכה כר"א אלא כרבנן בשעה"ד היכי עביד כוותיה" - והלא רבא אמר בדיוק זאת, שאפשר לעשות כיחיד נגד רבים כדרכנן, ואם כן היה לגמ' רק לומר: אלמא דוקא בשעה"ד הוא דעבדינן הכי (כמו שהיא הקושיה למסקנה, דלאחר שנזכר היינו בדלא איתמר הלכתא, ע' רש"י ד"ה אלא).² לעומת זאת, להבנתנו ש"אין הלכה כר"א אלא כרבנן" פירושו שההלכה הוכרעה בעמידה למנין - יש להבין שרבא מעולם לא אמר שאפשר להקל כיחיד בדרכנן במקום שעמדו למנין והוכרעה ההלכה, שהרי הכרעה כודאי מחייבת גם בדרכנן, ורק במקום שעדיין לא עמדו למנין אומר רבא שאין צורך ללכת אחר הרבים לחומרא כדרכנן³ (וכמו שהוא לפי האמת בשעת הדחק, וזהו מה שמקשה הגמ' על רבא, שמשמע שדוקא בשעה"ד הדין כן). [וצריך להבין לפי"ז שקושיית רבא "מכדי עירובין דרבנן מה לי יחיד במקום יחיד ומה לי יחיד במקום רבים" - אינה על ריב"ל, מדוע הוצרך לפסוק בפירוש כריב"ז, כי

2. ואין לומר כי "מאי לאחר שנזכר" וכו' זהו ציטוט מהגמ' בנית, כי אי"כ הית צ"ל: "וחוינן בה", כרגיל במקרים כאלה. ועוד, ועיקר: אם אין זו קושיה של חסוגיה כאן, לשם מה נצרך הציטוט הזה? ודוק.
3. ובזה יוסבר מה שלא חקשו על רבא מחברייתא בעי"ז. "חיה אחד גדול בחכמת ובמנין חלק אחריו", לפירוש חגי"א שם שיבמנין היינו רוב, ע"ש, כי רבא ידחה ששם מדובר דוקא בחלקו פנים אל פנים.

אולי הוצרך לפסוק כמותו משום ששם המציאות היתה שהוכרעה ההלכה פא"פ (ואעפ"כ הרשות ביד אמורא לפסוק כדעת היחיד אם דעתו נראית לו, כי אין לך אלא ב"ד שבימיך); אלא קושיית רבא היא על מה שתירצו בביהמ"ד "סד"א הנ"מ יחיד במקום יחיד וכו' אבל יחיד במקום רבים אימא לא", שעל כך מקשה רבא, והלא כיון שבדרבנן עסקינן מסתבר ללכת לקולא אפילו ביחיד במקום רבים כל עוד לא הוכרעה ההלכה].

הראיה היחידה שמביא החזו"א לשיטתו, היא מהגמ' בביצה יא. "ת"ר אין מולחין את החלבים ואין מהפכין בהן, משום ר' יהושע אמרו שוטחן ברוח ע"ג יתדות. אמר רב מתנה הלכה כר"י. איכא דאמרי אמר רב מתנה אין הלכה כר"י. בשלמא למ"ד הלכה כר"י אצטריך סד"א יחיד ורבים הלכה כרבים קמ"ל הלכה כיחיד, אלא למ"ד אין הלכה פשיטא יחיד ורבים הלכה כרבים, מהו דתימא מסתבר טעמיה דר"י וכו' קמ"ל". טוען החזו"א: אם סתם מחלוקת של יחיד ורבים אינה נחשבת ל"איתמר הלכתא", א"כ מה מקשה הגמ' פשיטא, אולי הוצרכו לפסוק דלא כיחיד לומר דאיתמר הלכתא, דהיינו שאין לסמוך על דעת היחיד אפילו בשעת הדחק? אלא ודאי שסתם יחיד ורבים ה"ז כאתמר הלכתא, ולפיכך הקשו פשיטא, ותירצו מה שתירצו.

אך יש לדחות ראיה זו, כשום לב למקומות אחרים בש"ס שיש בהם אותה קושייה ואותו תירוץ. בשבת ס: "תניא כוותיה דרב ששת לא יצא האיש בסנדל המסומר... אבל מטלטלין אותו לכסות בו את הכלי ולסמוך בו כרעי המטה ור"א בר' שמעון אוסר... אמר רב מתנה ואמרי לה אמר רב אחדכוי בר מתנה אמר רב מתנה אין הלכה כר"א בר"ש, פשיטא יחיד ורבים הלכה כרבים, מהו דתימא מסתברא טעמא דר"א בר"ש בהא קמ"ל". וביומא לו: "ת"ר כיצד מתודה עויתי פשעתי וחטאתי... דברי ר"מ וחכמים אומרים... חטאתי ועויתי ופשעתי... אמר רבה בר שמואל אמר רב הלכה כדברי חכמים, פשיטא יחיד ורבים הלכה כרבים, מהו דתימא מסתבר טעמיה דר"מ... קמ"ל". (וע"ע במצוין בגיליון בברכות ט). ועתה:

בשתי הסוגיות הללו בשבת וכיומא (שבאחת מהן האומר הוא רב מתנה שאמר את ההלכה גם בביצה), מקשים אותה הקושיה, ואי אפשר לתרץ שאמרו הלכה כרבים כדי שלא נסמוך על היחיד בשעת הדחק, שהרי שם באחת היחיד מחמיר, ובאחרת אינו מחמיר ואינו מקל (ובדיעבד יוצאים י"ח בשני האופנים). ואם כן על כרחך יש למצוא תירוץ אחר, והוא, שהוצרכו לפסוק כרבים מפני שהיתה הו"א לומר שהלכה כיחיד. ואם כן לא ייפלא כלל אם הגמ' משתמשת באותו התירוץ בכל מקום שעולה קושיה זו, ובמיוחד כסוגיה בביצה, שם לא רק הו"א היתה לפסוק כר"י, אלא לפי הלשון הראשונה כך באמת פסקו, ואם כן מובן מאוד שהגמ' תירצה לפי הלשון השניה, שמשום כך הוצרכו לומר אין הלכה כר"י, מהו דתימא מסתבר טעמיה דר"י וכו'. ואה"נ אפשר היה לתרץ שרצו שלא יסמכו על ר"י בשעה"ד.

ושמחתי למצוא ב'כפות תמרים' למהר"ם ב"ח (סוכה לא: ד"ה כתוב), שכתב כעין זה, וז"ל "וכ"ת מאי פריך בהחולץ (מזו). פשיטא יחיד ורבים הלכה כרבים לימא דאיצטריך למיפסק כדי שלא יעשו בשעה"ד כר"י, י"ל דאה"נ, אלא משום דלפעמים פוסק הלכה כחכמים דלא תאמר הלכה כיחיד היכא דמסתבר טעמיה, לכן שאל התלמוד פשיטא כדי לידע למאי הלכתא פסק כחכמים, אם הוא כדי שלא נסמוך בשעה"ד על דברי היחיד או שלא תאמר הלכה כיחיד משום דמסתבר טעמיה".

ובחידושי החת"ס לנידה (מט. ד"ה פשיטא), הקשה כמו כן, לפי המבואר ברשב"א וברמ"א שבשעה"ד סומכים על היחיד - מה שואלת הגמ' פשיטא דהלכה כרבים, אולי איצטריך שלא נסמוך בשעה"ד, ונשאר בצ"ע. ומכל מקום חזינן שלא עלה על דעתו להבין כחזו"א שבמקרה רגיל של מחלוקת יחיד ורבים אין סומכים על היחיד בשעה"ד.

ז. הבנת החזו"א מול תשובות הראשונים

נראה עתה האם אפשר ליישב את שיטת החזו"א עם דברי הראשונים. קודם כל יש לציין, כי החזו"א לא ראה, כנראה, את תשובת הרשב"ש ואת פסקי הרשב"ץ, כי אינו מזכירם כלל אף שהיה לו להזכירם לפי הענין. והנה, לשון תשובת הרשב"ש היא "ויש שלמדו מכאן דכל היכא דליכא פסקא בהדיא בגמ' כחד מן תנאי דבשעת הדחק אפשר לעשות כדברי יחיד, ולא שבקינן משום כללא דאית לן יחיד ורבים הלכה כרבים" - ולשון זו מנוגדת בפירוש לדברי החזו"א. אך החזו"א יוכל לומר שכוונת הרשב"ש לדחות בשם אביו דעה זו, ולומר שאין היא נכונה, אלא באמת בתנאים ואמוראים שאין בנו כח להתערב במחלוקתם ולומר שראוי להתחשב בדעת היחיד משום שדעתו שקולה לדעת הרבים - אין לסמוך על דעת היחיד בשעה"ד, ואין לנו אלא הכלל של יחיד ורבים הלכה כרבים, שאף הוא נחשב כאיתמר הלכתא, ורק לגבי הפוסקים - יש כח ביד הפוסק להחליט שדעת יחיד פלוני בענין מסוים אינה דחויה מההלכה, ואפשר לסמוך עליה בשעה"ד. וכך יפרש החזו"א את המשך ל' הרשב"ש "שאם נחלקו הפוסקים בפסק אחד ואין ביד המורה הוראה להכריע (פי': שדעתו נוטה לדעה אחת, אך אין בידו להכריע שהלכה לגמרי כמותה, מכל מקום) יש לעשות בשעה"ד כאחד מהם, ואפילו הוא יחיד אצל מרובים, כיון שדעתם שקולה (פי': לפי דעת הפוסק) לא נדחו דברי אותו יחיד (ולפי נ"א: ולא נדחו, כלומר: ולפי דעתו של הפוסק לא נדחו)". אולם באמת אין נראה להבין כן את דברי הרשב"ש, שכן בהמשך התשובה שם, וכן בתשובה רס"ו, כתב בסתם שכדרכנן יש לסמוך על דעת יחיד בפוסקים בשעה"ד, ולא הזכיר שזה משום דמסתבר טעמיה בענין המסוים שדן בו.

אך עיקר הקושי על שיטת החזו"א הוא מתשובת הרשב"א, הכותב שאפשר לסמוך על דעת יחיד בשעה"ד שיש בו הפסד מרובה, ואינו מחלק בין תנאים לפוסקים, ובין אם מסתברת דעת היחיד או לא. וכתב על כך החזו"א "והנה ל'

הרשב"א כפי שהוא בדפוס קשה להולמו, שהשואל שאלו אם אפשר לסמוך להקל נגד הרי"ף והרמב"ם, אי חשיבי הרי"ף והרמב"ם כרבותיהם, והנה הקדים הרשב"א שאם אחד מן החכמים החולקים גדול מחבירו בחכמה ובמנין אין אומרים כדאי הוא פלוני לסמוך עליו דהלכה פסוקה היא דהולכין אחר הגדול כו' ואפילו בשעה"ד אין סומכין על הקטן כו' וכן במקום מחלוקת יחיד ורבים אלא א"כ שעה"ד שיש בו הפסד מרובה או כיו"ב כמ"ש פ"ק דנידה. והנה הש"ך סי' רמ"ב פירש דכוונת הרשב"א דבאמת סומכין על היחיד במקום רבים וסומכין על קטן במקום גדול בשעה"ד, אלא הרשב"א בא לפרש דבעינן דחק והפסד, אבל אילו כן אין מקום לכל הדברים האמורים בלשון הרשב"א ז"ל, שמאריך במקום שאין ראוי לכך ומקצר במקום שצריך להאריך, וכל הסגנון מהופך, דהו"ל להתחיל בביאור שעת הדחק ולסיים בו, וגם עיקר הדבר שצריך דחק והפסד אין לו מקור כלל, וכבר אמרו גיטין יט. שעה"ד, וכן שבת מה., ולא הוזכר הפסד וכל דחק שוה... אבל נראין הדברים דנשמטו (צ"ל: דנשמטו?) כאן בהעתקה, וכוונת הרשב"א דלא נאמר דין שעה"ד היכי (צ"ל: היכא) דההלכה הוכרעה ע"פ דין הלך אחר הגדול או אחר הרבים, אלא במקום דלא איתמר הלכתא, מפני דמסתבר טעמיה דיחיד או של קטן אצל חכמי דור הבא. ואם באנו למלאות את החסר בל' הרשב"א צ"ל: וכן במקום מחלוקת יחיד ורבים אלא א"כ לא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר סומכין בשעה"ד שיש בו הפסד מרובה וכיו"ב, וכל ל' הרשב"א נתחזור עכ"ל החזו"א.

והנה מ"ש ש"כל הסגנון מהופך דהו"ל להתחיל בביאור שעת הדחק ולסיים בו" - מוזר לומר כן על לשון הזהב של הרשב"א ז"ל על סמך השערה בעלמא שנשמט מדבריו, והלא השואל לא הזכיר כלל בשאלתו שעת הדחק, אלא שאל האם אפשר לסמוך להקל על דעה אחרת נגד הרי"ף והרמב"ם, ואם כן לא היה שום טעם להתחיל בביאור שעת הדחק, ודברי הרשב"א אינם מהופכים, אלא הולכים למישרים, ופתח ואמר "תחילת כל דבר אומר שאין אומרים כדאי הוא

פלוגי לסמוך עליו (פי': בלא שעת הדחק, אלא כמו ששאלת, שסתם כך רוצים לסמוך על פוסק אחר נגד הרי"ף והרמב"ם) בזמן שיש גדול ממנו בחכמה ובמנין והלכה פסוקה היא דהולכין אחר הגדול בחכמה ובמנין (פי': וא"כ קודם כל ברור שאם הרי"ף או הרמב"ם גדולים בחכמה ובמנין מהפוסק האחר - אין לסמוך עליו), ואפילו בשעת הדחק אין סומכין על הקטן וכו' וכן במקום מחלוקת יחיד ורבים אא"כ שעה"ד יש בו הפסד מרובה או כיוצא בזה, וכמ"ש פ"ק דנידה" וכו'. ועוד, מה מקשה החזו"א "וגם עיקר הדבר שצריך דחק והפסד אין לו מקור כלל וסבר אמרו גיטין יט. שעה"ד וכו' - והלא שפתי הרשב"א ברור מילולו "הפסד מרובה או כיוצא בזה", כלומר: או דחק אחר החשוב כמו הפסד מרובה, כגון עגינות, או הפסד מצוה (מגילה יח:), ולאפוקי הפסד ממון קל. אתמהה. אמנם, נכון שלכאורה לא היה הרשב"א צריך להאריך בציטוט כל הגמ' בנידה, ולהביא גם את ענין איתמר הלכתא, שהרי בפוסקים אין לנו איתמר הלכתא, אך י"ל שעשה כן ללמדנו שעקרונית אפשר לסמוך על היחיד בשעה"ד גם בתנאים ואמוראים, כשידוע שלא ישבו ביחד (כגון שנחלקו אמוראים מדורות שונים ולא איתמר הלכתא בגמ'), או שאם ימצא מצב של פוסקים היושבים ודנים ביחד - שאי אפשר לסמוך בזה על דעת היחיד אפילו בשעה"ד, כי איתמר הלכתא. ואין צורך בגלל זה להגיה את לשון התשובה ללא שום מקור וסמך, ולדחות בהגהה זו את דברי כל הפוסקים, הרמ"א והש"ך וסיעתם, שסמכו על תשובת הרשב"א כלשונה הלכה למעשה. ועוד, שהרשב"ש הסתמך על תשובת הרשב"א, והביא את תורף דבריו (מצוטט לעיל פסקה ד') בלי ההסתייגות המשמעותית שמוסיף החזו"א. והרשב"ש הרי היה קרוב יחסית לזמן הרשב"א, ותורת הרשב"א שגורה בבית אביו, כידוע.

עוד יש לתמוה על החזו"א, שכתב בסיכום דבריו "והנה במקום דנחלקו הפוסקים, אם רוב הפוסקים מסכימים לדעת אחת - אין סומכין על היחיד אף בשעה"ד, דזה מיקרי איתמר הלכתא, וכל שכן כשאין פלוגתא באחרונים, וכגון

שנחלקו בדורו של הרמב"ם והסכימו הרא"ש והר"ן לדעת אחת דזה מיקרי איתמר הלכתא". ובהמשך "מן האמור נלמד שאין מקום להקל בשביעית בזה"ז משום דעת הראב"ד והרז"ה המקילים, כיון שכל הפוסקים חולקים עליהם, והרמב"ן והרשב"א והר"ן שהיו אחריהם אמרו אין הלכה כהראב"ד והרז"ה".

ותמהני על מי ששבילי הב"י נהירים לו איך אמר דבר כזה, שהרא"ש או הר"ן מכריעים נגד קודמיהם, כגון הרמב"ם או הראב"ד, והלא שלושת עמודי ההוראה הרי"ף והרמב"ם והרא"ש, שבין כל איש לרעהו עברו כמה דורות, עומדים שלשתם למנין אחד על ידי מרן הב"י כאילו חיו בדור אחד, והטעם ברור, כי בכל תקופת הראשונים חיו הגדולים בארצות שונות ובזמנים שונים, ולא היתה כנסייה של כל חכמי הדור שממנה יצאה תורה לכל ישראל, וממילא נשארו מחלוקות הראשונים בעינן, ודעת הרמב"ן או הר"ן שקולה כדעת הראב"ד או הרשב"א, אין מוקדם ומאוחר בתורה, אלא הכל לפי רוב חכמה ורוב מנין. [ומ"ש הרמ"א בהקדמת הדרכי משה שיש ללכת אחר האחרונים - כוונתו שם ברורה מתוך ההקשר, והיא שבכל ארץ יש ללכת אחר אחרוני הפוסקים שחיו בה ושסמכותם נתקבלה למעשה בכל אותה הארץ, ע"ש, ואכמ"ל בזה].

ח. האם הכרעת השו"ע נחשבת ל"איתמר הלכתא"?

אמנם, מה שכתב החזו"א "או שהכריע השו"ע והאחרונים לדעת אחת" - יש בו מקום לעיון, כי אפשר שהכרעת השו"ע והרמ"א אכן נחשבת ל"איתמר הלכתא" גם לפי הבנתנו במושג הזה המבוארת לעיל (פסקה א'). ונראה כי בדבר זה נחלקו האחרונים:

ה'חכם צבי' (סי' ק') התיר לחכם אחד שמתה אשתו ברגל ללמוד תורה בימי הרגל, בהסתמך על דעת הרמב"ם - שלא נזכרה כיו"ד שצ"ט - לפיה אין אבילות

נוהגת כרגל אף בדברים שבצינעא. החכ"צ מנמק זאת בכך שכדאי הוא הרמב"ם לסמוך עליו בשעה"ד (של ביטול תורה), "כדאיתא בריש נידה... כדי הוא ר"א לסמוך עליו בשעה"ד אי משום הפסד טהרות אי משום שני בצורות, ודין עדיפא דת"ת כנגד כולם. ואף דהתם אמרינן דאי איתמר דלית הלכתא כר"א בשעה"ד נמי לא סמכינן עליה, והכא הרי כתב הב"י דלית הלכתא כוותיה דהרמב"ם, ודאי לא דמי פסק התלמוד לפסק הרב ב"י, שהרי כמה מהבאים אחריו חלקו על הרבה מפסקיו, ועוד דאיהו גופיה לא פסק הלכתא כוותיה אלא מטעם דרכים חולקים עליו".

והנה, נימוקו השני של החכ"צ הוא, שהכרעות השו"ע אינן בגדר של "איתמר הלכתא", אלא בגדר של הליכה אחר הרבים, שעליה אומרת הגמ' שבשעה"ד אפשר לסטות ממנה, שהרי מרן הב"י לא התערב במחלוקות הראשונים והכריע בהן מסברתו, אלא הכריע כשנים משלושת עמודי ההוראה, כנ"ל, ואילו "איתמר הלכתא" הוא כאשר חכמי הדור מתכנסים ומביעים את דעתם הם בענין ופוסקים את ההלכה (ואז, כמוכן, גם עמידה למנין והכרעה על פי הרוב - נחשבת ל"איתמר הלכתא").

את נימוקו הראשון של החכ"צ נראה להבין כך: לדעת החכ"צ להכרעת השו"ע עצמה יש מעמד של דעת פוסק אחד, והריהי כהכרעת הרי"ף בשעתו והרמב"ם בשעתו, שיש רשות לפוסק אחר לחלוק עליה, ואין לה מעמד של "איתמר הלכתא", הנוצר רק בהסכמת חכמי הדור.

והחזו"א (סוף אות ד') כתב, בסוף דבריו, על דברי החכם צבי "ודברי הח"צ סי' ק' תמוהים לפי"ז, ובלא"ה דבריו ז"ל תמוהים שכתב שאין דברי השו"ע כאיתמר הלכתא משום שרשאים לחלוק, שהרי איתמר הלכתא דאמר בנידה רבי קאמר לה, והיינו שאמרו ליה ר"א ור"ש ורשב"ג רבותיו, אע"ג דהרבה פעמים חולק רבי על רבותיו ועל אביו, אלא דבמקום שסומך על קבלתו מיקרי איתמר הלכתא, והכי נמי לדידן רבותינו ז"ל".

והנה התמיהה הראשונה היא על הנימוק השני של החכ"צ, המניח שהליכה אחר רבים איננה "איתמר הלכתא", וזה אמנם שלא כדעת החזו"א הנ"ל, אך אין זו תמיהה על החכ"צ, אדרבה, ראינו שהכנת החכ"צ בגמ' היא ככל הנראה הכנת רוב הפוסקים, והיא שונה מהכנת החזו"א בגמ'. ומה שתמה החזו"א על הנימוק הראשון של החכ"צ, באמרו: מה בכך שהאחרונים יכולים לחלוק על השו"ע, הרי כל זמן שלא חלקו אפשר שיהיה גדר של "איתמר הלכתא", וכמו ברכי לגבי רבותיו - נראה שכוונת החכ"צ לכך שהכרעת השו"ע לא היתה כגדר של הסכמת חכמי הדור, שהרי כמה מהבאים אחריו אף בדורו - חולקים עליו, וממילא אין כאן אלא דעת פוסק אחד, ולא הסכמת החכמים הנחשבת כאיתמר הלכתא.

אולם, מדברי הב"ח בהנהגת או"ה שלו (ד"ה עוד), נראה שסובר כי לשו"ע אכן יש מעמד של "איתמר הלכתא", שכן כתב שכאשר השו"ע הביא שתי דעות, אחת בסתם, ואחת כ"א, יש לסמוך על דעת הי"א לקולא בשעה"ד של הפסד מרובה, "כיון דלא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר", וכך כאשר הרמ"א מביא דעת י"א ואינו מציין שהלכה כמותה. ומשמע מדברי הב"ח שכאשר השו"ע והרמ"א מסכימים לדעה אחת, ואינם מביאים דעה אחרת שאמנם מצויה בראשונים - שאין לסמוך על הדעה האחרת אפילו בשעה"ד, כי הכרעת השו"ע והרמ"א נחשבת כ"איתמר הלכתא", ודלא כ'חכם צבי' הנ"ל. ונראה שטעמו הוא משום שהשו"ע עם הגהות הרמ"א נפוצו מיד בכל תפוצות ישראל ונתקבלו על דעת רוב חכמי הדור כספר הלכה למעשה שעליו סומכין (ע' ברכי יוסף חו"מ סי' כ"ה אות כ"ט שקיבל משום מהר"ח אבולעפיא כי שיטת הפסיקה של מרן הב"י הוסכמה על ידי קרוב למאתיים רבנים; וידוע שאחר שהוסיף הרמ"א את המפה - נתקבל הספר גם על ידי חכמי אשכנז), והרי זה כהסכמת רוב חכמי הדור וכ"איתמר הלכתא". ונראה שסובר הב"ח שראיית הדברים כתובים בספר והסכמה להם - כמוה כשיבה משותפת בדין, וכן סובר שאע"פ שהכרעת ההלכה היתה עפ"י הכלל של הלכה כרבים - מכל מקום כיון שהסכימו חכמי הדור לפסוק כך ה"ז "איתמר הלכתא",

ואין נפ"מ לפי מה מתקבלת ההכרעה של חכמי הדור. ובשתי נקודות אלה חולק החכ"צ בשני תירוציו.⁴

והנה לענין הנדון של שביעית בזה"ז - אין נפ"מ כמחלוקת הב"ח והחכ"צ, שכן שיטת הראב"ד והרו"ה אכן נזכרת על ידי הרמ"א בחו"מ ס"ז, א' כדעת י"א שיש שסמכו עליה למעשה [וכבר ביאר מרן הראי"ה בטוב טעם במכואו לישבת הארץ' פ"ז מדוע לא הזכירה הרמ"א גם לחומרא לענין תרו"מ בשביעית ביו"ד של"א, י"ט ע"ש], ואם כן הרמ"א פתח בפירוש פתח לסמוך על דעת יחידים זו בשעת הדחק.

ט. סיכום

הסמיכה על דעת יחיד בשעת הדחק של הפסד מרובה וכיוצא בו - מקורה בסוגיות הגמ', ונפסקה הלכה למעשה - ביחס למחלוקות הפוסקים - על ידי הרשב"א, הרשב"ץ והרשב"ש, ואחריהם על ידי הרמ"א, הב"ח, הש"ך והט"ז. וכך נקט הראי"ה, ושלא כדעת החזו"א המצמצם את ענין הסמיכה על היחיד בשעה"ד למקרה מיוחד, בניגוד לדברי רוב הפוסקים והמפרשים.

הפוסקים נחלקו האם סמיכה זו אפשרית גם בענינים של דאורייתא, או רק בדרבנן. הסברו של הראי"ה לדעה שניתן לסמוך על היחיד גם בדאורייתא, הוא, שבמחלוקת הפוסקים שלא דנו פנים אל פנים - אין ההליכה אחר הרוב מחויבת מן התורה, אלא מדרבנן (והטעמנו שאין כאן מצב של ספיקא דאורייתא, הואיל וכל אחד מן הפוסקים מורה את דעתו כודאי). ואכן, אם היתה הכרעה של חכמי

4. בדוחק יש לפרש את דברי הב"ח כמכוונים לחבנת חזו"א, וחבאת ח"י"א על ידי המחבר או חרמ"א מקנה לחם מעמד של שקילות, ונטיית שאולי יש להכריע כמותם. אך אין נראה כן מבדיקת מקור כל י"א בבי"י. ועוד, שהב"ח אינו מגיח כלום בתשובת הרשב"א, ומסתבר איפוא שהבינו כפשוטה, שהסמיכה על היחיד היא ללא הנבלה של הסתברות דעתו.

דור המחלוקת, או דור שלאחריו, שהתכנסו והכריעו כאחת הדעות - הרי זה "איתמר הלכתא", ואי אפשר שוב לסמוך על דעת היחיד בשעה"ד (אלא אפשר רק לבטל את הפסק הקודם על ידי הסכמת חכמי דור אחר, כאשר הם רשאים לחלוק). הפוסקים האחרונים נחלקו האם הכרעת השו"ע והרמ"א נחשבת ל"איתמר הלכתא", והסברנו את טעמי המחלוקת בזה. ולדברי הכל דעת יחיד הנזכרת בשו"ע והרמ"א - אפשר לסמוך עליה בשעת הדחק, כנ"ל.

[יש להעיר כי הסכמת רוב הפוסקים היא שאין סומכין על דעת יחיד בשעה"ד אלא בדרכבנן, ולא בדאורייתא⁵ (ע' גם 'שדי חמד', הכללים, מערכת הכף כלל ק"ט). ור' הטעם שנותן הש"ך בהנהגת או"ה שלו, לכך שהשו"ע מביא לפעמים י"א לקולא בדאורייתא].

5 ושיעית בזח"ז לרוב הדעות מדרבנן, ואם נרצה לחוש לדעה שחיא מדאורייתא - הרי לעומתה ישנה הדעה שסומכים על יחיד בשעה"ד גם בדאורייתא. ודוק.